रंगुबेलीचा रंगदार

चौराकुंडची रानपिंगळा शोध मोहीम तीन दिवसांऐवजी अकस्मात एका दिवसातच संपली आणि पुढील दोन दिवस काय करावे हा यक्ष प्रश्न पुढे आला. तापी नदीच्या काठावरील घनदाट जंगलात रंगूबेलीला पुरातन रेस्ट हाऊस आहे, तेही चौराकुंड पासून केवळ अठरा ते वीस कि.मी.वर असे फालतुने सांगीतले तेव्हा तेथे जाण्याचा विचार सर्वांनाच आवडला. चौराकुंड येथुन तिकडे जाणारी वाट घनदाट अरण्यातून जाते. ही जुनी बैलगाडीची वाट केव्हा केव्हा जंगल मालाची ट्रॅक्टर, ट्रकने ने आण करण्यासाठीही वापरतात. नशीब बलवत्तर, चौराकुंडवरूनच रंगूबेलीच्या रेस्ट हाऊसचे आरक्षण करता आले व त्याच वाटेने रंगूबेलीला जायचे निश्चित झाले. तडकाफडकी तिकडच्या प्रवासाची तयारी सुरू झाली. सामानाची कोंबाकोंब सुरू करणार तर आढळले की दमाहे परत गायब ! बराच वेळ वाट बघितल्यावर ते न आल्यामुळे आम्ही घाबरलो आणि शंका आली की हा चिकित्सक माणूस परत त्या अस्वलीने ओरबाडलेल्या मोहाच्या झाडाकडे तर गेला नाही ना ? अस्वलीला सर्वच जंगलवासी घाबरतात. वाघसुद्धा क्वचितच तीच्या वाटेला जातो. शंका आली की अश्या तीक्ष्ण दात व पंजाच्या अजस्त्र धुडाने दमाहेवर आपली नखे अजून तीक्ष्ण तर करून घेतली नाही ना ! आम्ही जोराजोराने आवाज देण्यास सुरुवात केली तेव्हा ही मूर्ती त्याच नाल्यातून कार्यक्रम आटोपून येतांना दिसली व जिवात जीव आला.

रंगूबेलीचा हा रस्ता अत्यंत उबडखाबड, दगडांनी भरलेला आणि अनेक जंगली नाल्यांना छेद करून जाणारा. जेव्हा वाहतूक नसते तेव्हा रस्त्यावर पुरुषभर गवत उगवलेले असते. या सर्व कारणांमुळे रस्ता जरा दुर्गमच. हळू हळू मार्ग आक्रमीत आमची आगेकूच सुरू झाली आणि त्यांत सायंकाळचे साडे पाच कसे वाजले ते कळलेच नाही. आता रंगूबेली हाकेच्या अंतरावर होती. पुढे एक कोरडा नाला लागला. मोठया दगडामध्ये उंचच उंच गवत वाढले होते आणि यापुढे गाडी जाणे अशक्य आहे याची जाणीव आम्हाला झाली. सूर्य आता लवकरच मावळणार होता. रंगूबेलीच्या ध्यासाचा घास, वाढलेल्या घासाने (गवत) पळवून लावण्याची शक्यता वाढली. गाडी

थांबली, विचारविनिमय झाला. परत फिरलोतर आल्यामार्गे चौराकुंड आणि नंतर हरिसाल- धारणी - बैरागड मार्गे रंगूबेली म्हणजे तब्बल ऐंशी कि.मी.चा फेरा होता व

या रस्त्याने रंगूबेलीला पोहोचायला कमीत कमी चार तास लागणार होते. जिद्द टोकाला पोहोचली होती. रंगूबेलीला कुठल्याही परिस्थितीत जायचेच होते. शेवटी एकमताने निर्णय घेतला व परत फिरुन दूसऱ्या मार्गाने प्रवास सुरू केला. रस्ता बरा असल्याने हरिसाल ते बैरागडाचा प्रवास हा चांगला व लवकर झाला. बैरागडला पोहोचल्यावर आमचे मित्र डॉ.रवि कोल्हे यांची चौकशी केली, परंतु ते तिथे नव्हते म्हणून अधीक वेळ न घालवता पुढचा प्रवास सुरू केला. बैरागड ते रंगूबेली अंतर केवळ १३ कि.मी., परंतु पुढच्या रस्त्याची स्थिती अत्यंत दयनीय आणि चिंताजनक होती.एकंदर परिस्थिती फार उत्तेजनात्मक नव्हती त्यामुळे प्रवासाचा थकवा जाणवायला लागला. पुढे एक कुटंगा नावाचे छोटेसे गांव लागले. चहा मिळेल या आशेने गाडी थांबवली. तेथे अत्यंत पडक्या अवस्थेत एक चहाची टपरी दिसली. त्याचा मालक केवळ धोतरात. चहाची मागणी केल्यावर 'दूध संपल्यामुळे चहा मिळणार नाही' असे अत्यंत खेदांत उत्तर मिळाले. शेकड्यांनी गोधन असनाऱ्या या मेळघाटात चहापुरतंही दूध मिळू नये हा केवढा दैवदुर्विलास. थकवा तर खूप आला होता, त्यामुळे त्याला बिनदुधाचाच चहा करायला सांगितले. तो कडवट गोड चहा पिल्यावर इतरांनी बाजूला टपरीवर पानाचा बार उडवला व आम्ही पुढील मार्गाला लागलो. हा मार्ग म्हणजे सडकेच्या कुठल्याही परिभाषेत न बसणारा. कल्पना करा दोन समांतर खोलगट चर व त्यामध्ये मोकळ्या गिट्टीचा चांगला उंच उभट भाग. चरांच्या दोन्हीही बाजूने उंचच उंच उभट मोकळ्या गिट्टीच्या ओळी. हेडलाईटच्या प्रकाशात हे दृश्य बघितल्यावर गाडीची इंधन टाकी, चेंबर आणि टायर कसे वाचवावेत हा मोठा प्रश्न पडला. शेवटी ठरले की ड्रायव्हींग करणारा सोडून इतर सर्वांनी खाली उतरून पायी चालावे व चुकामुक होउ नये म्हणून एक कि.मी. गाडी गेली की ती थांबवून चालकाने आमची वाट पहावी. शेवटी असा आमचा टप्प्याटप्प्याने प्रवास सुरू झाला. ड्रायव्हींग वर कुमार बसला होता. सहाव्या वर्गात असतांना कार चालविणाऱ्या कुमारने प्रयत्नांची पराकाष्ठा केली. गाडी शाबूत ठेवण्यासाठी त्याने काय काय कसरती केल्या असतील ते तोच जाणे. अंतराचे गणित केव्हाच विसरलो, पण पाय

बोलत होते. शेवटी जेव्हा एकदाचे कसे बसे एका टेकडावर पोहोचलो आणि समोर मिणमिणते दिवे दिसायला लागले तेव्हा कोठे हायसे वाटले.

चतुर्थीचा दिवस असावा. चंद्र पुढील डोंगर रांगेतून हळुहळू वर येत होता. रंगूबेलीच्या रेस्टहाऊसचा रस्ता आम्हांला माहीत नव्हता आणि गांव पूर्ण झोपी गेलेल वाटत होतं.   रात्रपण बरीच झाली होती. आता काळजी वाटायला लागली. सुदैवाने एका बैलगाडीचा आवाज ऐकू आला. विचारल्यावर त्याने रंगुबेलीच्या वनरक्षकाचे घर दाखवले आणि वनरक्षकाच्या सोबतीने एकदाचे रंगूबेलीचे ते रेस्टहाऊस गाठले. सर्वांचा जीव भांड्यात पडला. रेस्टहाऊसचा रस्ता चोपड्या खडकावरून एक मोठे वळण घेत एका कोरड्या नाल्यातून जातो. पुढील रस्ता उभडखाबड व सरळ चढाईचा आहे. चंद्र आता बराच वर आला होता. अर्धा कि.मी. घनदाट जंगलातून गेल्यावर चंद्राच्या प्रकाशात उजव्या बाजूला रेस्टहाऊसच्या रूपरेषा दिसल्या आणि आम्ही आत वळलो. चंद्राच्या प्रकाशात त्या दीडशे वर्ष जुन्या रेस्टहाऊसच वेगळच सौंदर्य बघून थकवा पार पळाला. ५०-६० फूट लांब व ३५-४० फूट रुंद असे चौकोनीवजा रेस्टहाऊस, मंगलोरी कौलाने शाकारलेलं होतं आणि सर्वबाजुंनी छान मोकळी जागा. भुतकाळातील अनेक पांथस्थांच्या आठवणी पोटात घेऊन सभोतालच्या तारेच्या कुंपणाच्या आत अजूनही ते उभं होत.

रेस्टहाऊस मध्ये खानसामा किंवा अशी कुठलीही मदत नाही. पाण्याचीपण सोय नाही हे तेथे पोहोचल्यावर जेव्हा कळलं तेव्हा अर्ध अवसान गळालं. आता खाण्यापिण्याचा प्रश्न, यक्ष म्हणून उभा राहिला. सुदैवाने वनरक्षकाने पाण्याची विहीर दाखवण्याची तयारी दाखवली. पाण्यासाठी आम्ही गाडी मध्ये ३५-३५ लिटरचे   कॅन नेहमीच ठेवतो. रेस्टहाऊस पासूनजवळ जवळ दोन कि.मीटर अंतरावर विहीर आहे.वनरक्षका बरोबर दमाहे, कुमार गाडी घेऊन पाणी आणायला गेले व आम्ही हुश्श करीत रेस्टहाऊसच्या पाय-यांवर बसलो. थोड्या गप्पा मारत नाही तोच मनोहर ओरडला, ''अरे,साप''.आम्ही पाय-यावरून ताडदिशी समोरच्या अंगणात उडी मारली. बघतो तर काय पाच सहा फूट लांबीचा काळाशार नाग भिंतीच्या काठाने आम्ही ज्या पायरीवर बसलो होतो तिकडे येतांना दिसला. एवढी मोठी लाट बघून हृदयाचे ठोके एकदम वाढले आणि अंगात थोडे कंपन झाल्याचा भास झाला. परंतू प्रसंगावधान राखून आम्ही पायाने जमीन आपटायला सुरुवात केली. सापाला आमचं अस्तित्व कळलं असावं कारण त्याने लागलीच यु टर्न मारून बीळ गाठले व क्षणार्धात स्वारी लुप्त झाली. आता ते बीळ म्हणजे रेस्टहाऊसच्या पायाच्या दोन दगडामधील जेमतेम अर्ध्या इंचाची भेग. त्या छोट्या फटीतून एवढे मोठे धूड कसे आत शिरले व कसे आत सामावले हे एक कोडेच आहे.

जेथे रात्र काढायची आहे त्याच रेस्टहाऊस मध्ये नागोबांचे आधीच आरक्षण आणि निवास आहे ह्या

कल्पनेनं आम्ही घाबरलो नसतो तरच नवल. परत त्या पायरीवर बसायचे धैर्य झाले नाही. तब्बल एका तासाने गाडी पाणी घेऊन आली आणि सोबत दोन गोंड मजूर सुद्धा आणलेले पाहून जीव भाड्यांत पडला. वनरक्षकाला कौतुकाने धन्यवाद दिलेत. जेव्हा रेस्टहाऊस उघडले आणि मेणबत्तीच्या प्रकाशात आत पाहीले.तेव्हा तेथील एकंदर परिस्थिती पाहिल्यानंतर आम्ही सर्व चांगलेच हादरलो. आमच्या प्रतिक्रीया हेरून वनरक्षक थोडा हिरमुसला व हळूच म्हणाला की गेल्या ''दोनेक वर्षापासून येथे रात्रीला कोणीही मुक्कामाला व झोपायला आले नाही.'' आम्ही भुताखेतावर जरी विश्वास ठेवत नसलो तरी बालपणाच्या संस्कारामुळे थोडी धाकधूक जरी वाटली तरी वस्तुस्थिती कळल्यावर सद्यपरीस्थीतीत कुणालाही दोष देणे योग्य ठरले नसते. गोंड मजुरांनी त्वरित साफसफाई करून, आमच्या नेहमीच्या खिचडी करिता सरपण गोळा करून आणले. रेस्टहाऊसच्या खोलीत दोनच छोटे लोखंडी पलंग होते आणि आम्ही पाच. बघितलेल्या सापाची आठवण ताजीच होती तेव्हा राहीलेल्यांनी रुममध्येच टेन्ट लावून त्यात झोपण्याचे ठरवले. बाहेर जंगलचा गारवा व झुळझुळ वाहणा-या शीतल वा-यामुळे प्रवासाचा शीण केव्हाच निघून गेला. आश्चर्य म्हणजे रेस्टहाऊसच्या बाहेरच्या रस्त्यावर रात्री उशिरा पर्यंत अधून मधून आदिवासींच्या बैलगाडया जा - ये करीत होत्या त्यामुळे झोप चाळविल्या जात होती. कदाचीत ते बाजार आटोपून परत येत असावेत. दुस-या दिवशी तापीच्या खो-यात पक्षी निरीक्षणाचा बेत होता, त्याची आखणी करता करता नंतर झोप केव्हा लागली ते कळलेच नाही.

दुस-या दिवशी सकाळीच उठलो. थकवा पार पळाला होता. बाहेर आल्यावर रेस्टहाऊसचे खरे सौंदर्य बघायला मिळाले आणि इंग्रज अधिकारी मेळघाटातीलच काय पण भारतातील कुठल्याही जंगलांतील रेस्टहाऊसच्या जागेची निवड किती बारकाईने करीत होते त्याचे कौतुक वाटले. रेस्टहाऊसच्या मागे वेगवेगळ्या वृक्षांनी भरलेली एक उंच टेकडी , उत्तर आणि पुर्वे कडे पन्नास फूट खालून वळून जाणारा नाला आणि दक्षिणेकडे बैलगाडीचा रस्ता. एकंदर फारच छान आखणी होती. या सर्व निसर्ग सौंदर्याचा आनंद घेत चहाचा बेत केला. जंगलामध्ये सकाळच्या चहाचा कार्यक्रम म्हणजे एक वेगळीच बाब असते. सकाळच्या गुलाबी थंडीत पेटलेल्या काटक्यांवर एखादे जुनाट खोड आणि त्यावर बॅलंन्सींग स्टोन प्रमाणे बसलेले चहाचे भांडे. यावर तयार केलेल्या चहाला चहा इतकाच प्रभावी असलेला धुराचा स्वाद.

चहा पितांना कप किंवा पेल्याचे मोजमाप नसते तर तृप्त होईस्तोवर चहाचे कप आणि गप्पा. जेव्हा उन्हाचे चटके लागतात तेव्हाच उठावंस वाटतं.

गेल्या चोवीस तासातील सतत धावपळीमुळे सर्व अंग धुळीने माखले होते त्यामुळे सकाळीच तापी नदीत अंघोळ करायचा बेत आखला. भारतातील नर्मदा इत्यादी मोठ्या पश्चिमवाहिण्या नद्यांमध्ये तापी नदीचा समावेश होतो. ही तापी नदी पूर्वेला मुलताई (मूलतापी?) येथून उगम पावून, सातपुड्याच्या खो-यातून वाहत जाऊन पश्चिमेकडे अरबी समुद्राला मिळते.

सकाळचे दहा वाजले होते. तापी नदीचे विस्तीर्ण पात्र बघितले. दोन्ही बाजूचे काठ तीसेक फूट उंच असावेत. पात्रात उतरल्यावर पाण्याचा खळखळ आवाज लक्ष वेधून घेत होता. हे खळखळणारे पात्र पूर्वेकडील तीन डोंगरांमधे एका विस्तीर्ण अशा डोहात विसावले होते. त्या संथ पाण्यावर पडलेल्या सूर्यकिरणांत, कोळ्यांच्या नावा व डोंगे जणू रुपेरी पडद्यावर चितारलेले दिसत होते. आम्ही तापीच्या पवित्र नितळ स्वच्छ, पाण्याने आनंद घेत शुचिर्भुत झालो. किना-यावर दक्षिण बाजूला चार पाच आदिवासींचा घोळका पुजापाठ करतांना दिसला. सगळ्यांनी नुकतीच अंघोळ केल्या सारखी दिसत होती. त्यात एक साठीतली कोरकू(गोंड) स्त्री, तिचे सगळे केस ओले व मोकळे सोडलेले होते. तिच्या कपाळावरील मोठ्या कुंकवावरून ती एक पुजारीन (भुमका) असावी असे वाटले. उत्सुकते पोटी आम्ही त्यांच्या थोडे जवळ गेलो. शुद्ध हिंदी भाषेतून ती स्त्री सर्वांना तत्त्वज्ञान सांगत होती. तिचे स्पष्ट, शुद्ध व प्रभावी भाषा व विचार ऐकून आम्ही अचंबीत झालो.

इतक्यात डॉक्टर ओरडले, '' सर, वाघाचा पगमार्क,'' आम्ही तिकडे धावत गेलो आणि नदीच्या पात्राशेजारी काठावर वाघाचा एक चांगला मोठा व स्पष्ट पगमार्क दिसला. पगमार्क ९ ते १० इंच रुंद एका नराचा होता. निरीक्षणावरून तो दोन-तीन दिवस जुना असावा. तापीच कोरडे पात्र दोनशे फूट पसरलं होतं. तीस फूट उंच काठ आणि त्या पलीकडे मेळघाटातील दाट जंगल होते. ही परिस्थिती वाघाच्या अस्तित्वाला अनुकूल असेल यात मुळीच शंका नव्हती. ताबडतोब ठरले की रात्री या पात्रात मुक्कामाला राहायचे. कोळयाजवळं वाघाबद्दल चौकशी केली असता त्याने दुजोरा दिला. बोलतांना त्यांच्या जवळ 'बाम' जातीचे मासे दिसले व मोह आवरला नाही. दुपट्टयात मासे बांधून रेस्ट हाऊसला पोहोचलो. आमच्या गोंडद्वयाला त्यांच्याच पद्धतीने माश्यांची भाजी करायला सागितले. भाजीचा असलेला वेगळा स्वाद व सपाटून लागलेली भूक त्यात त्या माशांचा केव्हा फन्ना उडाला ते कळलेच नाही. थोडी वामकुक्षी झाल्यावर दुपारी चार वाजता तापी नदीतील रात्रीच्या मुक्कामाची तयारी सुरू केली. बाजूच्या जंगलातून काटक्या गोळा करून आणल्या व त्या गाडीच्या कॅरिअरवर टाकणार इतक्यात दक्षिण दिशेकडून माकडाचे खोकलण्याचे (खॅक-खॅक---खॅर-खॅर-खॅक) आवाज ऐकू येऊ लागले आणि आम्ही क्षणभर थांबलो व कानोसा घ्यायला लागलो. जंगलात अनेक भ्रमंत्या केल्यामुळे जंगली प्राण्याची व पक्ष्यांची भाषा थोडी कळत होती.

धोका जाणल्यावर माकडाचा हुप्या आपण जसे घशात अडकल्यावर खाकतो तसा आवाज करतो. माकडे जेव्हा जंगली श्वापदे बघतात, तेव्हा त्या श्वापदाला घाबरवण्यासाठी तसेच इतरांना सावधगिरीचे इशारे देण्याकरिता असे आवाज काढतात. फांद्यावरुन मारलेल्या उड्यांचे व पानांच्या सळसळीचे आवाज जवळ जवळ दोन-तीनशे फूटावरून येत असावेत.

सकाळी बघितलेला पगमार्क व आता जवळून येणारे माकडांचे आवाज, मनात एक चित्र बनवून गेले. कदाचीत तेथे काही घटना घडत असावी या कल्पनेने त्या दिशेने जायला लागलो. आवाज त्या बैलगाडीच्या रस्त्याच्या डावीकडील खाईकडून येत असावा. त्या खाईकडे वळत नाही तोच, आवाज चांगलाच मोठ्याने व स्पष्ट येऊ लागला. बैलगाडीच्या रस्त्याच्या उजवीकडे शंभर फूट उंच दरड होती, त्यावर अनेक झाडे, झुडपे वाढली होती. आम्ही खाईतील त्या झाडापासून शंभर एक फूटावर पोहोचलो असू. ते सागाचे झाड साठ एक फूट उंच असावे आणि त्यावर एक वानरांची टोळी आपल्या चिल्यापिल्या बरोबर अत्यंत भेदरलेल्या अवस्थेत दिसली. ओरडना-या हुप्या ३० फूटावरील आडव्या फांदीवर बसला होता. आमचे हे निरीक्षण सुरू असतांनाच एकदम समोर काही पडल्याचा धप्प असा आवाज आला आणि बघतो तर काय एक मोठा बिबट अगदी समोर.   हातात काहीच नाही, पायात केवळ चपला आणि क्षणभर विचार आला, या रंगदाराने   आत्ताच त्याच्या चुकलेल्या वानरांच्या मेजवानीला ,चुकल्या मुळे वैतागून आम्हां नरांचा सहजरित्या मिळणारा घास घेण्याचे ठरवले तर क्राय करावे? आम्ही जागच्या जागीच गोठलो. ॲड्रीनलीन सगळ्या शरीरात पसरले, हृदयाचे ठोके वाढले, आम्ही एकदम स्तब्ध झालो.

स्वारी थांबली. रागाने की तुच्छतेने, आमच्याकडे बघितले व क्षणार्धात समोरील उंच कपार दोन'- तीन उड्यांमधे लांघून ती डोंगर माथ्यावर गेली. तिथून तिने परत आमच्याकडे दृष्टिक्षेप टाकला. आम्ही अजून जागीच खिळून होतो. माकडांचे ओरडणे अजून वाढले. दुस-या क्षणी बिबट आमच्या दृष्टीआड झाला. आणि आश्चर्य असे की आतापर्यंत झाडाला खिळून असलेला हुप्या आणि त्याचे कुटुंब ताबडतोब झाडावरून उतरुले व बिबट गेलेल्या कपारीवरील झाडावर चढले. तेथून परत इशा-याचे आवाज देत त्याचा पाठलाग करायला लागले. आम्हाला भानावर यायला बराच वेळ लागला. 'रुद्रप्रयागचा नरभक्षक' ही जीम कार्बेटनी लिहिलेली गोष्ट क्षणार्धात स्मृती पटलाला चाटून गेली. ते भय नाट्य संपल्यावर आम्ही भानावर आलो. मेळघाटात इतक्या अनपेक्षितपणे व इतक्या जवळून एका रंगदार बिबट्याचे दर्शन घडले यावर विश्वास बसेना. या अनपेक्षित घडलेल्या घटनेचा आनंद शब्दांकित करणे कठीण आहे. नाचत उड्या मारत आम्ही रेस्टहाऊस कडे पळत गेलो. कोणीच बोलत नव्हते तर नुसते ओरडत होते, जशी माकडाच्या टोळीशी स्पर्धा ! आणि शेवटी तोंडातून वाक्य निघून गेले,   ''अजि म्या बिबट देखीला.''

सर्व मंडळी अतीशय आनंदात होती , बिबट दर्शनाने ,उत्साहाला उधान आले होते . तापी नदीच्या पात्रात रात्रीच्या मुक्कामात वाघोबा दिसण्याची शक्यता व आशा होती. रात्रीच्या मुक्कामा करिता लागणा-या सामानाची भरभार गाडीत करायला सर्वांचे हात जलदगतीने चालत होते, सर्वात शेवटी कॅमेरे ,दुर्बीणी,फोकसलाईट,व्हीडीओकॅमेरा तपासून ठिकठाक असल्याची खात्री झाल्यावर सर्व मंडळी गाडीत बसली. सुर्य मावळतीला गेला होता.संधीप्रकाशाचे रुपांतर हळूहळू अंधारात होत होते .कुमारने ड्रायव्हींग सिट सांभाळली ज्या ठिकाणी आम्हाला वाघाचा पगमार्क दिसला , तापी नदीच्या त्या पात्राकडे आमची गाडी आता निघाली होती.' चंद्र समोरील डोंगरावरून डोकावत होता. काय दिसणार होते या रात्रीच्या मुक्कामात ?'

-----------------------------------oooooooo-----------------------------------

विजय इंगोले
पद्माकर लाड